

коју смо дознали из горе поменуте аутентичне повеље цара Константина Тиха, да је он заиста неко време владао Скопљем и лично долазио тамо...

Према томе врло је веројатно: да је Немањин унук по кћери, бугарски цар Константин Тих, већ 1265 год., у доба када је водио борбу са Византијом у Тракији, успео да отме од Византијаца Скопље и његову област, и да их задржи неколико година у својој власти; када тако важно и одлично посланство византиског цара, између 1268 и 1270 год. (За датирање овога посланства в. К. Јиречек, Историја Срба I, 236¹) није смело да прође кроз Скопље за Србију. А ако то стоји, онда и датирање повеље Константинове манастиру Св. Ђорђа код Скопља ваља пренети у то време — можда већ у 1265 или 1266 годину!

Рад. М. Грујић

ФРЕСКА ПАТРИЈАРХА МАКАРИЈА КАКО УСТУПА ПРЕСТО СВОМЕ НАСЛЕДНИКУ АНТОНИЈУ.

У цркви Св. Николе у Бањи код Прибоја, у припрати на северном зиду, налази се једна интересантна и за нашу црквену историју важна фреско композиција, која приказује како се обновитељ Пећке патријаршије, патријарх Макарије, одриче свога престола и своје наследнику, новом патријарху

Фреска у манастиру Бањи код Прибоја.

Антонију, предаје патријарашка инсигнија. — Слика је дуга 2·76 m, а била је висока 1·80 m; али, њен доњи део толико је искварен, замалтерисан и прекречен да данас слика у висини стварно износи само 1·35 m.

На фресци су приказане три личности: патријарси Макарије и Антоније, окренути један према другом, и новобрдски митрополит Дионисије, који је такође окренут према патријарсима, али у позадини иза патријарха Макарија. Једино Дионисију очувана је глава на фресци потпуно, док је глава патријарха Макарија много оштећена, а патријарха Антонија готово потпуно уништена. Судећи по добро очуваном лику митрополита Дионисија можемо с правом претпоставити да су и ликови патријараха били прави савремени портрети. — То се, уосталом, може утврдити и упоређењем остатака од лица патријарха Макарија на овој фресци са његовом добро очуваном главом на

фресци у припрати Пећке патријаршије, коју је он обновио, и са његовим ликом на фреско композицији погребa митрополита Дионисија у припрати манастира Грачанице, израђеној 1570 год., где патријарх Макарије на истакнутом месту, сред погребног збора, више главе умрлога митрополита извршава опело...

Композиција у Бањи приказује патријарха Макарија покривене главе обичном црном калуђерском малосхимничком капом, чији дуги крајци падају патријарху по плећима; од лица му је сачуван само леви део чела, образа, бркова, уста и, средње дуге, беле браде која се скоро шиљасто завршује. Огрнут је загасито пепељастим дугим плаштом, који је под грлом у наборима закопчан са три округле загасито смеђе, у злато оковане, камене плочице. Под том огрлицом спуштају се преко груди, са обе стране пришивене, металне позлаћене дугуљасте плоче, као токе, украшене при дну са три у злато окована округла светлоплава камена, поређана у облику троугла. Испод огртача види се црвенкасто смеђе доње одело широких рукава са украшеном ивицом; а из рукава доње хаљине, на десној руци подигнутој на благослов, вири прилично широк обруб такође пространог рукава беле кошуље. Тако обучен у полу-монашко одело патријарх Макарије стоји окренут према своме наследнику Антонију, десницом га блађосиља, а у левици држи спремне за предају знаке патријарашког достојанства: ниску округлу *мишру*, богато украшену златом, бисером и драгим камењем јасно модре, загасито црвене и смеђе боје; *јеванђеље*, у исто тако богато украшеним корицама са спонама; и бели *омофор* са четири загасито црвена крста. — Готово сасвим иста митра налази се на глави патријарха Макарија на његовом портрету у нартексу Пећке патријаршије.

Изнад главе патријарха Макарија стоји овај натпис:

Прѣѡсѣ^н патрїархъ сръбскїи кѣ Макариѣ: . | прѣанѣ^с стїи прѣстолю^р свои: .

Према патријарху Макарију, с леве стране, стоји нови патријарх Антоније, с прекрштеним рукама на грудима и мало унапред погнутом главом. — Он је обучен у бео стихар са љубичастим пругама; у сакос загасито-љубичасте боје, са извијеним лозицама златно-смеђе и црвене боје у разним ниансама; и у бели омофор, са два загасито црвена крста укрштена преко груди. Стихар је у зглавцима руку притегнут златотканим наруквицама, искићеним бисером и драгим камењем, већином зелене боје; а широко орукавље сакоса обрубљено је траком, украшеном бисером и драгим камењем; такове траке спуштају се, као прекорамци, и са обе стране груди, а широке су 4 см. — Глава Антонијева цела је уништена и замалтерисана, али се по облику и незнатним остацима може претпоставити да је био гологлав и да је имао доста дугу смеђу браву.

Над главом патријарха Антонија и око главе, у три реда, има овај натпис:

По^с мати Бжїи прѣѡсѣ^н патрїархъ кѣси | сръбскїе земљи и поморскїе кѣ^о Антонїе: .

Треће лице на овој фресци, новобрдски или грачанички митрополит Дионисије не спада строго у ову композицију, јер је он већ поодавно био мртав и погребен, као што ћемо мало касније видети, када се патријарх Макарије одрекао престола и предао га новом патријарху Антонију. — Његов портрет је насликан овде стога, што је и он, заједно са патријарсима Макаријем и Антонијем, био нови ктитор епископске цркве Св. Николе у Бањи, као што је то и наглашено у натпису између њихових ликова:

(Кт)иторѣ | стго | храма | сего: .

Портрет митрополита Дионисија претставља човека у најбољим годинама, дуге светлосмеђе косе попале по раменима, снажне браде исте боје и изразитих очију на самртнички бледом лицу; на врх главе имао је широко

избријан венац — тонзуру, какву су од Св. Саве носили готово сви српски архијереји, презвитери и ђакони. Обучен је у службено архијерејско одело, слично Антонијевом; у десници држи јеванђеље, а левицу је подигао у молитвеном ставу, уобичајеном код ктитора...

Над овим портретом је натпис у два реда:

(Р')свѣщенїи митрополи новѣградскѣи | (к)ѣ Діонїсеї.

Овако компонована и израђена фреска у припрати Св. Николе у Бањи изазива вишеструки научни интерес. — Прво као уметничко дело нашега сликарства из друге половине XVI в., у доба прве обнове нашег духовног живота под Турцима; а за тим као историски докуменат, који баца доста нове светлости на питање о приватном и службеном одевању српских патријараха и митрополита у доба обнове Пећке патријаршије; о до сада непознатој чињеници: да се патријарх Макарије драговољно одрекао патријаршког престола и уступио га своме братанцу херцеговачком митрополиту Антонију; о времену и месту када се и где се то збило, као и о начину на који је то извршено; и најзад на питање: шта су оба патријарха и митрополит Дионисије, и из којих побуда, учинили за катедралну цркву дабарских митрополита у Бањи код Прибоја, да им се портрети тамо сликају и сва тројица назову „ктиторима светаго места сего“?

Ми ћемо, овом приликом, покушати да дамо одговор само на питања која су у тесној вези са главном историском чињеницом, коју нам илуструје ова наша интересантна фреска.

О патријарху Макарију и његовом наследнику Антонију писали су К. Јиречек и И. Руварац. Обојица су били сложни у мишљењу: *да је Антоније њек после смрти патријарха Макарија изабран и постављен за пећког патријарха*; али се нису сложили у датуму смрти Макаријевог. Јиречек је, комбинујући нетачно саопштени датум (23 октобар 1574 год.) записа у Морачи о смрти патријарха Макарија и датум (30 август), забележен код Филарета (Святыя южныхъ славянъ) претпоставио могућност да је Филаретов дан и месец Макаријевог смрти тачан, а годину је узео из морачког записа; јер је само на тај начин могао да брани своју тезу: да је Стефан Герлах, — говорећи о посвећењу у Цариграду, септембра 1574 год., једног рођака великог везира Мехмеда Соколовића за охридског архиепископа — погрешно написао *охридског* место *пећког*, пошто је тобоже то било посвећење за архиепископа Антонија, наследника Макаријевог (Archiv. f. sl. Philol. IX, 294—295). И. Руварац је потпуно одбацио Филаретов датум (30 авг.) и примио још нетачнији морачки (23 окт.), исправљајући тобоже само годину 1574 (која је баш тачна) у 1573; а тако исто одбацио је и Јиречекову претпоставку: да је Герлах, — говорећи о посвећењу 1574 год. једног рођака великог везира за охридског архиепископа, погрешно у имену архиепископије, и да је тај нови архиепископ био Антоније. Руварац је том приликом сасвим тачно утврдио: да тај рођак великог везира није био Антоније него Герасим, који је можда првобитно и одређен био за охридског архиепископа (Archiv X, 44—49); али су нетачни били даљи Руварчеви закључци: да је Макарије умро 23 октобра 1573 год. и да је тек после смрти његове Антоније постављен, исте 1573 год., за новог пећког патријарха (ibid. 47—48). После годину дана (1888 год.) Руварац је ректификовао то своје мишљење само у толико, што је узео морачки запис о смрти Макаријевој у целини за потпуно исправан и помакао годину смрти Макаријевог и постављања Антонијевог у 1574 год., резонујући том приликом овако: „Кад се пак патријарх Макарије преставио тек 23 окт. 1574 год., онда синовац и прејамник његов на престолу, Анто-

није, није се никако г. 7082, т.ј. у времену од 1 септ. 1573 до последњег августа 1574, могао ни поставити за архијепископа, а још мање преставити као архијепископ, *јер пресѣо архијейскојски, прије смрти патријарха Макарија, ш.ј. пре 23 окт. 1574, није био упражњен*“ (О пећким патријарсима од Макарија до Арсенија III, Задар 1888, 12 14).

Дакле, К. Јиречек и И. Руварац, на основу грађе коју су познавали, нису ни помишљали на могућност: да је Антоније могао постати патријархом и за живота патријарха Макарија, — као што нас наша фреска очигледно уверава, — иако су знали за сличне случајеве између патријарха Герасима и Саватија, Гаврила и Максима, Максима и Арсенија III.

Али, и без ове фреске, већ на основу записа који су објављени после Јиречекове и Руварчевих расправа о патријарсима Макарију и Антонију, могло се утврдити: да је Антоније постављен за пећког патријарха још за живота Макаријева. То сам ја и учинио у чланцима о Макарију и о Пећкој патријаршији у Народној Енциклопедији проф. Ст. Станојевића, нагласивши: да је обновио Пећке патријаршије Макарије био патријарх од 1557 до 23-X-1574, а његов наследник Антоније од 1572—1575 (III, 378) и да се, према томе, патријарх Макарије одрекао престола 1572 (II, 631—632) у корист свога братанца Антонија. — Данас смо у могућности да^а то питање и детаљније разрадимо: да учинимо ректификацију у питању датума смрти Макаријева, да утврдимо тачније време његова одрицања од престола и Антонијева постављања за патријарха, као и неке друге појединости у вези са тим актом.

Личним проверавањем записа у манастиру Морачи о датуму смрти патријарха Макарија уверио сам се: да су и Руварац и Јиречек, заведени нетачном објавом морачкога записа од архим. Нићифора Дучића (Гласник XLIII, 56¹), погрешно држали да је 23 октобар 1574 год. датум смрти патријарха Макарија, док је то само датум завршетка обновљења манастира Мораче, које је извео кнез Вукић Вучетић (код Љ. Стојановића, Записи и натписи бр. 710, погрешно је означен 20, место 23 октобар); па је тек после тога, као важан догађај, који се догодио при крају обнављања Мораче, забележено: *„И ва шожде лето* (дакле, само исте године) *престави се ср'б'ски патријарх' Макарие*“.— Према томе највероватније је: *да је патријарх Макарије умро негде у почетку црквене 1574 год. (дакле, током септембра)*, а не 23 окт. као што се до сада нетачно тврдило; јер да је умро октобра врло је вероватно да би речено било: *„тогоже месеца и лета“* када је обнављање цркве довршено, као што се обично ради, а не само *„тогоже лета“*. Шта више, сада није искључена могућност и то: да је 30 август, који је забележио митрополит Филарет (Святые южныхъ славянъ), тачан датум смрти патријарха Макарија, као што је већ и К. Јиречек био склон да верује (Archiv IX, 295) и неслутећи да је Н. Дучић морачки запис нетачно објавио...

Да је Антоније заиста био патријарх већ за живота патријарха Макарија, сем наше фреске, потврђује нам то и један запис у Псалтиру Пећке патријаршије, писаном у Пећи 8 маја 1574 „повељењем преосвештеннаго патријарха ср'бскога и прочих кир' Андонија“ (срав. Зап. и натп. бр. 6373). А у рукописном „Главизнику“ манастира Хиландара, који се данас налази у Дворској библиотеци у Бечу (бр. 28), има један други запис, који ће нам уједно омогућити да ближе одредимо и време одрицања Макаријева од престола и постављања Антонијева за новог патријарха. У том запису, наиме, под 1571 год. после 17 децембра, поводом једне велике елементарне непогоде на светогорским обалама, с болом и страхом писац каже: *„Уви мње, и два патријарха (в' то лето [7080] месеца декебриа 17 д'н) с'рпскују земљу с'др'жаху!“* (Споменик III, 199, бр. 11). Дакле, до Хиландара допрла је већ у децембру 1571 год., ако не можда и нешто раније, вест да у Пећкој патријаршији има два патријарха, и то се тамо сматрало као рђав знак, па је за то писац записа и почео бележити ту вест са *„јао мени“* — *„уви мње“*! Како се, међутим, у истој књизи, пред овим записом, налази један други запис од 30 октобра исте године, о смрти даскала Пахомија (ibid.), а није

се поменуло ништа о патријарсима, то је врло веројатно да је вест о постављању патријарха Антонија, поред жива патријарха Макарија, допрла у Свету Гору између 30 октобра и 17 децембра 1571 год.; те према томе октобар или најдаље прва половина новембра 1571 год. могу бити крајње границе до којих се несумњиво промена на престолу Пећке патријаршије извршила. На сличан начин можемо утврдити и границу до које се та промена није могла догодити. Наиме, из натписа у припрати цркве у Грачаници знамо: да је братанац патријарха Макарија, Антоније, 8 септембра 1570 год. довршио обновљење те цркве и да је још тада био само митрополит херцеговачки (Зап. и натп. бр. 688 и 6350). — Према свему томе је насумњиво: *да је промена на престолу Пећке патријаршије извршена негде између 8 септембра 1570 год. и најдаље до октобра новембра 1571 год.; па је свакако у то време, а по свој прилици у лето или с јесени 1571 год., поштала и наша фреска.*

У вези с тим наступа ново питање: Зашто ова фреска, о једном тако важном чину у историји Српске цркве, није насликана у патријарашкој катедралној цркви у Пећи, него у припрати катедралне цркве Дабарске епархије, у Бањи код Прибоја? Натпис средином фреске, између тројице рођака великога везира Мехмеда Соколовића, који нам каже: да су патријарси Макарије и Антоније, као и новобрдски митрополит Дионисије, били нови *кититор* ове катедрале, даје нам могућности да унесемо нешто светлости и у то питање. Наиме, из натписа више фреске погребца Дионисијева у нартексу Грачанице знамо: да је он умро између 1 септ. 1569 и 31 авг. 1570 год., пре него што је довршено затварање старог отвореног нартекса у Грачаници и пре него што је он живописан (8 септ. 1570) настојањем херцеговачког митрополита Антонија. Та рана смрт митрополита Дионисија и његово мртвачко бледило на фресци у Бањи; а за тим, ускоро после тога, одрицање патријарха Макарија од престола и њихово заједничко ктиторство у Бањи, упућују нас на мисао: *да су и Дионисије и патријарх Макарије морали дуже времена боловати и, по свој прилици, лечили се у бањи, која је и данас у дворишту катедралне цркве бивше Дабарске епархије у Бањи код Прибоја.* Макарије је, свакако, после смрти Дионисијеве дуже времена и сам проводио у Бањи на лечењу; па је, можда, ту, осећајући се стар и слаб, дошао и на мисао: да треба искористити повољне политичке прилике и за живота свога, и рођака му великог везира Мехмеда, утврдити тешко стечену аутокефалност обновљене Пећке патријаршије — како се неби догодило да после њихове смрти охридски архиепископ или цариградски патријарх поново приграбе себи власт над њом... С тога је лако могуће, *да је патријарх Макарије, већ између Ускрса и Духова 1571 год., на годишњем Архијерејском сабору, — који је могао и у Бању код болесног патријарха сазван бити, — одрекао се патријарашког престола у корист свога брата, херцеговачког митрополита Антонија.*

Ако је заиста тако било, онда је потпуно разумљиво зашто су оба патријарха и у бањској цркви постали ктитори, заједно са својим раније преминулим рођаком новобрдским митрополитом Дионисијем, *па и шу дали зазидати отворени нартекс, —* као што су то годину дана раније учинили у Грачаници, — и том приликом наредили: *да се, по кититорском праву, у нартексу фреско живопису њихови портрети тако како би се, уједно, овековечио и онај важан политички поглед патријарха Макарија у корист очувања самосталности Пећке патријаршије — његово одрицање од престола и предавање патријарашких инсигнија новом патријарху Антонију, које је, по свој прилици, у тој цркви и извршено...*

Бања је још и у то доба била седиште дабарских митрополита, који су већ управљали и главним делом православне цркве у суседној Босни; а последњи дабарски митрополит, за кога знамо да је умро у Бањи 15 маја 1575 год., био је Јосиф (Зап. и натп. бр. 6879), савременик ових догађаја.